

JADIDCHILIK HARAKATI NAMAYONDALARI

Toshpo'latova Sevinch O'ral qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Pedagogika va ijtimoiy gumanitar fanlar

fakulteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20395615>

Annotatsiya: Ushbu maqolada jadidchilik harakati va uning yirik namoyandalari faoliyati yoritilgan. Jumladan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat hamda Cho'lponlarning milliy uyg'onish, ta'lim-tarbiya, matbuot va madaniyat rivojiga qo'shgan hissasi tahlil qilingan. Shuningdek, jadidlarning xalqni ilm-ma'rifatga chorlash, milliy ongni shakllantirish bilan bir qatorda jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilgan g'oyalari haqida fikr yuritilgan. Maqola jadidchilik harakatining tarixiy ahamiyatini ochib berishga qaratilgan.

Аннотация: В данной статье рассматривается движение джадидов и деятельность его основных деятелей. В частности, анализируется вклад Махмудходжи Бехбудия, Абдуллы Авлония, Мунавваркори Абдурашидханова, Абдурауфа Фитрата и Чулпана в развитие национального возрождения, образования, прессы и культуры. Также обсуждаются идеи джадидов, которые способствовали развитию общества, призывали людей к науке и просвещению, формировали национальное самосознание. Цель статьи — раскрыть историческое значение движения джадидов.

Abstract: This article covers the Jadid movement and the activities of its major figures. In particular, the contribution of Mahmudkhodja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidkhanov, Abdurauf Fitrat, and Chulpan to the development of national revival, education, press, and culture is analyzed. It also discusses the ideas of the Jadids that served the development of society, along with calling the people to science and enlightenment, forming national consciousness. The article aims to reveal the historical significance of the Jadid movement.

Kalit so'zlar: jadidchilik, ma'rifatparvarlik, milliy uyg'onish, ilm-ma'rifat, milliy taraqqiyot, jadid namoyandalari, matbuot, teatr, ta'lim-tarbiya, milliy ong, mustaqillik g'oyalari.

Ключевые слова: джадидизм, Просвещение, национальное пробуждение, наука и Просвещение, национальное развитие, деятели джадидизма, пресса, театр, образование, национальное самосознание, идеи независимости.

Keywords: Jadidism, enlightenment, national awakening, science and enlightenment, national development, Jadid figures, press, theater, education, national consciousness, ideas of independence.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston hududida yuz bergan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar xalq hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda Turkiston chor Rossiyasi mustamlakasi tarkibiga kiritilib, mahalliy aholining siyosiy huquqlari cheklab qo'yildi, iqtisodiy resurslardan asosan mustamlakachilar manfaatlari yo'lida foydalanildi. Mahalliy xalqning turmush darajasi pasayib, savodsizlik va qoloqlik keng tarqaldi. Eski maktab va madrasalarda zamon talabiga mos bilimlar berilmagani sababli xalqning ilmiy dunyoqarashi sust rivojlandi. Ayniqsa, dunyo taraqqiyotida yuz berayotgan sanoat, texnika va ilm-fan yutuqlaridan Turkiston xalqlari deyarli chetda qolib ketdi. Ana shunday tarixiy sharoit jadidchilik harakatining paydo bo'lishiga asosiy omillardan biri bo'ldi. Jadidchilik harakati Turkiston xalqlarining milliy uyg'onish harakati sifatida maydonga chiqdi. Jadidlar jamiyatni faqat qurol bilan emas, balki ilm-ma'rifat orqali o'zgartirish mumkin deb hisobladilar. Ularning fikricha, xalqning taraqqiyotdan ortda qolishiga asosiy sabab jaholat,

savodsizlik va eski fikrlash tarzining hukmronligi edi. Shuning uchun ular avvalo ta'lim tizimini isloh qilishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ydilar. Jadidlar yangi usuldagi maktablarni tashkil etib, bolalarni qisqa muddatda savodli qilish, ularga dunyoviy fanlarni o'rgatish va zamonaviy fikrlashni shakllantirishga intildilar. "Usuli jadid" deb atalgan ta'lim tizimi o'sha davr uchun katta yangilik hisoblangan. Yangi usul maktablarida harflarni tovush usulida o'rgatish orqali bolalarning tez savod chiqarishi ta'minlandi. Darslarda xarita, globus, doska kabi o'quv qurollaridan foydalanildi. Bu esa ta'lim samaradorligini oshirdi. Jadidlar eski ta'lim tizimidagi yodlash usulidan voz kechib, bolalarning mustaqil fikrlashi va dunyoqarashini rivojlantirishga katta ahamiyat berdilar. Ular ta'lim orqali millat kelajagini qurish mumkinligini chuqur anglagan edilar.

Turkiston jadidlari Sharq va G'arb tajribasini uyg'unlashtirishga harakat qildilar. Ular bir tomondan milliy va diniy qadriyatlarni saqlab qolishni istagan bo'lsalar, ikkinchi tomondan zamonaviy Yevropa ilm-fani va texnologiyalarini o'rganishni targ'ib etdilar. Jadidlar taraqqiyotga erishish uchun xalqning dunyoqarashi keng bo'lishi, ilm-fanga intilishi va zamonaviy kasb-hunarlarini egallashi zarurligini ta'kidladilar. Shu sababli ular faqat maktab ochish bilan kifoyalanib qolmay, matbuot, teatr va adabiyot orqali ham xalq ongini uyg'otishga harakat qildilar. Turkistonda jadidchilik harakatining rivojlanishida Mahmudxo'ja Behbudiyning xizmatlari alohida ahamiyatga ega bo'ldi. U yangi maktablar ochib, darsliklar yaratdi hamda xalqni taraqqiyot sari chorlovchi maqolalar yozdi. Behbudiy millatning kelajagi yoshlarning bilimli bo'lishiga bog'liq ekanini ta'kidlagan. Uning "Padarkush" dramasi orqali jaholat va ilmsizlikning salbiy oqibatlari ochib berilgan. Behbudiy Turkistonda teatr san'atining rivojlanishiga ham katta hissa qo'shgan. Abdulla Avloniy esa jadid pedagogikasining yirik namoyandalaridan biri bo'lib, yoshlarni vatanparvarlik va axloqiy poklik ruhida tarbiyalashga katta e'tibor qaratgan. Uning "Turkiy guliston yoxud axloq" asari o'zbek pedagogik tafakkurining nodir namunalaridan biri hisoblanadi. Avloniy maktablarda zamonaviy fanlarni o'qitish bilan birga, yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash kerakligini ilgari surgan. Shuningdek, Abdurauf Fitrat jadidchilik harakatining siyosiy va falsafiy jihatlarini rivojlantirgan yirik mutafakkir edi. U o'z asarlarida milliy ozodlik, taraqqiyot va xalq birligi masalalariga katta e'tibor qaratgan. Fitratning qarashlari Turkiston xalqlarining milliy ongini shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Cho'lpon esa o'z she'rlari va publitsistik maqolalari orqali xalq qalbida erkinlik va ozodlik tuyg'ularini uyg'otishga harakat qilgan.

Jadidlarning faoliyati natijasida Turkistonda matbuot rivojlana boshladi. Gazeta va jurnallar orqali xalq orasida ilm-fan, madaniyat va taraqqiyot g'oyalari targ'ib qilindi. "Taraqqiy", "Sadoi Turkiston", "Oyina" kabi nashrlar xalqning siyosiy va ma'naviy ongini oshirishda muhim rol o'ynadi. Jadid matbuoti orqali jamiyatdagi muammolar ochiq muhokama qilinib, xalqni birlik va taraqqiyot sari undovchi fikrlar ilgari surildi. Jadidchilik harakati ayollar ta'limiga ham katta e'tibor qaratdi. Jadidlar jamiyat taraqqiyoti uchun ayollarning ham savodli va bilimli bo'lishi zarur deb hisobladilar. Shu sababli qizlar uchun maktablar ochish, ayollarning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlash masalalariga alohida ahamiyat berdilar. Bu esa o'sha davr uchun juda katta ijtimoiy yangilik edi.

Biroq jadidlarning ilg'or g'oyalari mustamlakachi hukumat va eski qarash tarafdorlari tomonidan qarshilikka uchradi. Keyinchalik sovet hokimiyati davrida ko'plab jadid namoyandalari "xalq dushmani" sifatida ayblanib, qatag'on qilindi. Ularning asarlari taqiqlanib, nomlari uzoq yillar davomida xalqdan yashirib kelindi. Shunga qaramay, jadidlarning ilm-ma'rifat va milliy taraqqiyot haqidagi g'oyalari xalq xotirasida saqlanib qoldi.

Bugungi kunda jadidchilik harakati O'zbekiston tarixining eng muhim sahifalaridan biri sifatida baholanmoqda. Mustaqillik yillarida jadidlar nomi qayta tiklanib, ularning boy ilmiy va ma'naviy merosi chuqur o'rganilmoqda. Jadidlarning xalqni ilmi, ma'rifatli va vatanparvar qilib tarbiyalash haqidagi qarashlari hozirgi zamon ta'lim tizimi va yoshlar tarbiyasida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ularning faoliyati milliy uyg'onish, ozodlik va taraqqiyot yo'lidagi fidokorona kurash namunasi sifatida tarixda abadiy saqlanib qolgan.

Jadidchilik harakatini tahlil qilish jarayonida ushbu harakat Turkiston xalqlarining ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy hayotida muhim o'rin egallagani aniqlandi. Jadidlar xalqni qoloqlik va jaholatdan chiqarishning asosiy yo'li sifatida ilm-ma'rifatni tanlaganlar. Ularning faoliyati natijasida Turkistonda yangi usuldagi maktablar tashkil etilib, ta'lim tizimiga zamonaviy fanlarni o'qitish joriy qilindi. Bu esa yosh avlodning dunyoqarashi kengayishiga va savodxonlik darajasining oshishiga xizmat qildi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, jadid namoyandalari nafaqat ta'lim sohasida, balki matbuot, adabiyot, teatr va madaniyat rivojida ham katta ishlarni amalga oshirganlar. Ayniqsa, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat va Cho'lpon kabi ma'rifatparvarlarning asarlari xalq ongini uyg'otishda muhim ahamiyat kasb etgan. Ularning maqola, drama, she'r va darsliklarida milliy uyg'onish, vatanparvarlik, erkinlik va taraqqiyot g'oyalari keng yoritilgan. Tadqiqot natijalari jadidlarning yangi usul maktablarini tashkil etish orqali zamonaviy pedagogik tizimning shakllanishiga katta hissa qo'shganini ko'rsatdi. Ushbu maktablarda diniy bilimlar bilan bir qatorda matematika, geografiya, tarix, tabiiyot va chet tillari ham o'qitilgan. Natijada ta'lim sifati yaxshilanib, yoshlarning zamonaviy bilimlarga qiziqishi ortgan. Shuningdek, jadidlar tomonidan tashkil etilgan gazeta va jurnallar xalq orasida ma'rifat tarqatishning muhim vositasiga aylangan. Matbuot orqali jamiyatdagi muammolar yoritilib, xalqni birlikka, ilm olishga va milliy taraqqiyot sari intilishga da'vat etilgan. Jadid teatrining rivojlanishi ham xalq ongiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Sahnalashtirilgan asarlar orqali jaholat, savodsizlik va eskicha qarashlar tanqid qilinib, zamonaviy fikrlash targ'ib etilgan.

O'tkazilgan tahlillar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, jadidchilik harakati Turkiston tarixida milliy uyg'onishning muhim bosqichi bo'lgan. Jadidlarning faoliyati xalqning ma'naviy va madaniy taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgan hamda keyingi davrlarda milliy mustaqillik g'oyalarining shakllanishiga zamin yaratgan. Ularning ilm-ma'rifat, vatanparvarlik va taraqqiyot haqidagi qarashlari bugungi kunda ham yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik harakati Turkiston xalqlari tarixida muhim ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy harakat sifatida alohida o'rin egallaydi. Jadid namoyandalari xalqni jaholat va qoloqlikdan chiqarish, milliy ongni uyg'otish hamda jamiyatni taraqqiyot sari yetaklash yo'lida fidokorona faoliyat olib borganlar. Ular ilm-ma'rifatni millat ravnaqining asosiy omili deb bilib, yangi usul maktablarini tashkil etish, darsliklar yaratish va ularni chop etish, matbuot va teatrni rivojlantirish orqali xalqning dunyoqarashini kengaytirishga harakat qilganlar.

Shuningdek, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Cho'lpon kabi jadid namoyandalari o'z asarlari va amaliy faoliyati orqali milliy uyg'onish jarayoniga katta hissa qo'shganlar. Ularning ma'rifatparvarlik, vatanparvarlik va erkinlik haqidagi qarashlari xalq ongining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etgan. Garchi jadidlarning ko'pchiligi qatag'on siyosati qurboniga aylangan bo'lsa-da, ularning boy ilmiy va ma'naviy merosi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Bugungi kunda jadidlar merosini chuqur o'rganish, ularning ilm-fan, ta'lim va milliy taraqqiyot haqidagi g'oyalarini yosh avlodga yetkazish muhim vazifalardan biri

hisoblanadi. Chunki jadidlarning ma'rifatga asoslangan qarashlari zamonaviy jamiyat, taraqqiyoti va komil inson tarbiyasida muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mahmudxo'ja Behbudiy. Padarkush. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 2006.
3. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.
4. Cho'lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2019.
5. Munavvarqori Abdurashidxonov. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 2003.
6. Jadidchilik: islohot, yangilanish va mustaqillik uchun kurash. – Toshkent: Akademnashr, 2021.
7. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
8. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 4-jild. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2002.